

мінімальних соціальних стандартів і механізму їх застосування.

1. Reynold L., Masters S., Moser C. Economics of Labor. – №. 4. – 1987. – р. 2.

2. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / Садова Уляна, Семів Любов. Редкол.: відповід. Редактор академік НАНУ М.І.Долішній. – Львів, 2000. – 264 с.

3. Регулирование рынка труда региона // Н.Д.Лукачиченко, С.П.Калинина, В.М.Моложавый. – Донецк, Дон ГУ, 1999. – 202 с.

4. Брїч В.Я. Регулювання ринку праці: регіональні аспекти. – К.: НЦ ЗРП, 1997. – 214 с.

5. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан (Лібанова Е.М., Власенко Н.С.,

Власюк О.С., Калачева І.В., Макарова О.В., Шевчук П.Є., Шишкін В.С.). РСПС України НАНУ, Держкомстат України. – К.: СПД Савчина, 2002. – 123 с.

6. Чернишов І.В. Статистика для нових ринків праці в країнах з перехідною економікою: Техн. посіб. з джерел, методів, класиф. та політики /За участю Г. Стендінга. – Укр. вид., перекл. та доповн. – К.: НДІ статистики Держкомстату України, 2000. – 282 с.

This article is devoted to the analysis of the problems of the estimation of the regional labour markets (from the position of competitiveness). The methodical basis of the level of development of competitive relations is investigated in this article also.

Калашикова Є.Д., Стефанишин Б.М.

ЕКОНОМІЧНА СПАДЩИНА ІВАНА ФРАНКА

У статті розглядається вклад видатного українського мислителя, людини енциклопедичного обдарування, письменника і публіциста, філософа і економіста – Івана Франка в розвиток вітчизняної економічної науки, формування його економічного світогляду на основі вивчення економічної теорії та соціально-економічних і політичних процесів, які відбувалися в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: *суспільний прогрес, економічний розвиток, економічні закони, капіталізм, гуманний соціалізм, власність, робочий люд, науково-технічний прогрес, аграрні відносини, зайнятість, безробіття, еміграція.*

I. Вступ. На рубежі ХІХ-ХХ ст. серед відомих українських мислителів чи не найпомітнішою постаттю суспільного життя не тільки Галичини, а й всієї України, була постать Івана Франка – людини енциклопедичного обдарування, видатного письменника, публіциста, палкого патріота, досконалого знавця соціально-економічних проблем, невтомного трудівника.

Виходець з народу, він був добре обізнаний з його проблемами, бідами, негараздами, спричиненими соціально-економічними та політичними чинниками тогочасної австро-угорської (в Галичині) та російської імперської дійсності, глибоко вболівав за долю свого народу і шукав шляхи розвитку української нації.

Творчі інтереси Івана Франка, його соціально-політична й громадська активність, філософські, економічні та політичні погляди є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених різних часів. І чим далі відходить та епоха, в якій жив і творив І. Франко, тим більше ми переконаємося в глибині наукових знань, масштабності мислення і багатогранності таланту, який давав йому можливість і мовою художнього слова, і мовою цифр та фактів доводити до простих людей ті болючі проблеми, які піднімали народ, будили національну гордість знедолених галичан.

Легко долаючи шкільну науку І. Франко досить рано познайомився з творами західноєвропейських та українських письменників (Шекспір, Байрон, Гете, Гюго, Золя, Котляревський Шевченко та ін.), які мали важливе значення для формування його світогляду.

II. Постановка питання. В даній статті поставлена мета прослідкувати, як відбувалося становлення Франка-економіста, як формувався його економічний світогляд, які чинники найбільше вплинули на утвердження його суспільно-економічних поглядів.

Актуальність даної проблеми витікає з того, що досить довгий час економічна спадщина І.Франка трактувалася вітчизняними дослідниками лише з марксистських позицій, а не на основі світоглядної цілісності та енциклопедичної творчості Великого Ка-

меняра, який ще в кінці XIX ст. з пророчою проникливістю висловлював перспективи розвитку національної економіки на основі синтезу людських ідеалів та інноваційних процесів у матеріальному виробництві.

Аналіз наукового доробку вченого свідчить, що не було жодної важливої соціально-політичної та економічної події тогочасної дійсності, яка не знайшла б відображення, аналізу і оцінки у його працях.

В наукових, публіцистичних, прозових і поетичних творах Івана Яковича знайшли широке відображення проблеми конкретної економіки, політичної економії, історії світової економічної думки, економічної історії, демографії, статистики та багатьох інших галузевих економічних наук. Іван Франко докладав великих зусиль до того, щоб допомогти своїм співвітчизникам зрозуміти «зміст людського життя».

Спадщина Івана Франка в галузі економіки включає широкий спектр соціально-економічних, історико-економічних, економіко-правничих проблем. До 50-томного видання вченого-енциклопедиста ввійшло понад 240 статей, доповідей, виступів, листів, рецензій, тощо, в яких розглядалися питання, пов'язані з економікою.

Якщо умовно виділити основну економічну тематику (хоч зробити це непросто, тому що в своїх статтях чи інших наукових працях Франко міг одночасно розглядати різні економічні проблеми), то політекономії, та загальній економічній теорії присвячено біля 70 публікацій; найболючіші питання селянства – земельні відносини – розглянуті більш як в 60 публікаціях та аграрних програмах; статистичний доробок вченого (понад 40 статей) свідчить про глибоку обізнаність Франка з цією економічною наукою; в 25 – розкриті причини еміграції галичан. Багато уваги вчений-економіст приділяв питанням податкової системи, проблемам формування бюджету краю, банківської системи тощо (понад 20 публікацій).

І.Франко був добре обізнаний з історією господарства європейських країн та економічною історією свого краю, починаючи з найдавніших часів до початку XX століття і майже в 40 наукових роботах він дав глибоку оцінку багатьом історичним подіям, які суттєво вплинули на подальший розвиток економічних систем.

III. Результати. В економічній спадщині І. Франка чинне місце займає критичне осмислення різних економічних теорій, течій та шкіл, аналіз і викриття обмеженості поглядів їх лідерів як в історичному, так і в соціально-класовому аспекті.

Саме для широкого кола читачів письменник – демократ писав свої твори, вводив прогресивні економічні ідеї в тексти своїх літературних творів, і усвідомлюючи їх сам, простою мовою пояснював їх широким верствам населення.

На формування економічного світогляду Франка великий вплив мали просвітителі західноєвропейської економічної науки, представники прогресивних економічних течій. Великий Каменяр захоплювався вченням соціалістів-утопістів Лассаля, Чернишевського, Мілля, “трудовиків” – Сміта і Рікардо, засновників теорії додаткової вартості – К. Маркса та Ф. Енгельса.

І. Франко був глибоко обізнаним з економічним вченням англійської класичної політичної економії – А. Сміта, Д. Рікардо, У.Петті і повністю визнавав їх теорію трудової вартості, а Адама Сміта називав батьком “новішої суспільної економії”.

Загальновідомим є інтерес І. Франка до марксистського вчення, яке він розумів як подальший розвиток трудової теорії “класицистів”. З творами основоположників наукового соціалізму майбутній вчений познайомився, навчаючись на філософському факультеті Львівського університету. Він досконало вивчив «Капітал» та інші наукові праці К.Маркса та Ф. Енгельса, які допомогли йому зрозуміти економічну основу капіталістичного суспільства. Розуміючи, що виданий німецькою мовою основний науковий твір Маркса – “Капітал” буде малозрозумілим для невідготовленого читача, він зробив спробу у доступній формі викласти її короткий зміст українською мовою. У 1878 році Іван Франко написав популярну брошуру “Що таке соціалізм?”, яку пізніше назвав “Катехизис економічного соціалізму”, а в 1879 році переклав українською мовою 24 розділ «Капіталу» («Первісне нагромадження капіталу»). Він мав намір опублікувати його разом з своїм підручником «Основи суспільної економії», який був написаний на основі праць Маркса, Чернишевського і Мілля для робітничих самоосвітніх гуртків.

Однак, відсутність коштів у її автора не дала можливості опублікувати цю наукову працю повністю і лише в 1883 році частина її вийшла під заголовком “Про гроші і скарби”. [44, 1, 30–31].

В 1879-1880 роках І. Франко викладав політекономію в робітничих гуртках самоосвіти міста Львова. Захоплення політичною економією, яке розпочалося ще з студентських років, Франко проніс через усе своє свідоме життя і завжди був вірним її ідеалам. Він відносив її до найпривабливіших суспільнознавчих наук. В різні періоди його творчості він по-різному трактував її предмет. Спочатку сприйнявши ідеї німецької «історичної» школи, він визначав політекономію як науку про розвиток господарства, пізніше вважав її наукою про багатство та працю як його джерело, а в кінці прийшов до висновку, що «це наука абстрактна, предметом якої є дослідження не тільки економічних закономірностей розвитку суспільства та його історичного характеру, а й «загальних законів праці людської» [44,1,30].

Вчений-демократ вважав, що економічні закони, які є предметом вивчення економічної теорії (політекономії) не можуть бути однаковими в різних суспільних системах, форми яких також не є незмінними. Економічна наука мусить шукати таких форм, котрі “після нашого теперішнього знання були б відповідніші для суспільної праці і суспільного добробуту, ніж нинішні” [44,1,40].

В багатьох наукових доробках І. Франка послідовно проводиться концепція про вирішальну роль людини праці – «продуцента». Аналізуючи характер праці і процеси перетворення її в товар, вчений науково обґрунтував переваги суспільної праці і визнавав її більш продуктивною за індивідуальну. Іван Франко був добре обізнаний з цими проблемами не тільки на рівні регіону, а й багатьох європейських країн, зокрема – Англії, Франції, Німеччини, Росії. Аналізуючи їх він наводив цікаві порівняльні дані оплати в різних країнах і відмічав, що там робітники заробляють за годину стільки, скільки в Галичині за цілий день.

В другій половині 80-х років XIX ст. І. Франко опублікував ряд праць, в яких розглядав проблеми розвитку капіталістичних відносин в господарстві європейських країн,

посилення ролі монополій та значення науково-технічного прогресу для подальшого розвитку світової економіки.

Аналізуючи досягнення капіталістичної індустріалізації вчений-економіст писав: “За останні сто літ можна сміло сказати нароблено більше предметів для людської потреби та людського вжитку, ніж за всі попередні тисячоліття. Погадаймо лише, що за той час набудовано стільки залізниць, що можна би ними чотирнадцять раз оперезати Землю там, де вона найгрубіша, а телеграфів стільки, що певно оперезав би її сто разів... Погадаймо, що за ті сто літ ужито величезні гори вугілля, видобуто і випущено в обіг більше золота і срібла, заліза та інших металів, ніж давніше може думкою збагнути люди, засаджено безмірні простори бавовною, засіяно пшеницею і заселено робочими людьми. Ніколи ще людськість не працювала так напружено та гарячково, не виробляла стільки всяких достатків, всякого потрібного для людського вжитку. Ніколи досі не велася на такий величезний розмір торгівля; давнішим вікам ані не снилося про такі фабрики, про такі копальні, про такі різномірні гатунки промислу, як бачимо тепер. Вся людськість за останні сто літ зробилася тисячі раз багатшою, ніж була перед тим” [45, 321].

Вчений розумів, що вдосконалення продуктивних сил для багаторазового зростання економіки було одностороннім, так як результати цього процесу не “полегшили життя люду робочого”, а стали здобутком лише багатіїв.

Завдяки глибокій обізнаності з проблемами реального життя тогочасної Галичини зробило його неперевершеним авторитетом в економічних питаннях. Іван Франко неодноразово залучався до складання економічних програм, де викладалися основні стратегічні і тактичні завдання формування нового суспільства, трансформації суспільних відносин, на основі соціально-економічних і політичних процесів в Галичині, а також з урахуванням досвіду інших країн та їх політичних партій.

Він був співавтором Програми галицьких соціалістів (1881), Програми української радикальної партії в Галичині (1890), Національно-Демократичної партії (1900) та інших програмних документів визвольного руху в Західній Україні на рубежі XIX-XX ст.

З середини 80-х років переконавшись, що в Галичині серед «трудящих класів» переважає селянство, Іван Франко зробив важливий політичний висновок, що головною силою у боротьбі за свої права тут повинно бути селянство, а головні проблеми, які слід вирішити в процесі цієї боротьби «се питання рільні, а велика кількість інших економічних і соціальних питань може бути корисно полагоджена в рамках питань аграрних» [46,1,520].

Саме з аграрними проблемами Галичини був найкраще обізнаний вчений-економіст. Він досконало вивчив причини зубожіння трудящих мас та класової диференціації на селі. Його дослідження аграрного сектора добре аргументовані цікавими фактами з життя простих галичан. «По селах люди працюють тяжко, - писав І.Франко, - а живуть у такій нужді, що їх життя мало чим ліпше від життя робочої худоби. По містах робітники працюють тяжко, а живуть не намого ліпше. А по великих містах, що накопичено в однім гнізді сотки тисяч, що не мають де голови прихилити, живуть як воробці в стріхах, блукають з вулиці на вулицю, годуються то жебриною то крадіжкою, то відпадками, зібраними по смітниках багачів, ночують у публічних садах, попід мостами, в нових будовах, де ще не живе ніхто, або на різних страшних та поганих норах» [42.2, 184].

Іван Франко вважав аграрне питання головним питанням суспільного розвитку не тільки в Галичині, а й у всій Австрійській імперії і царській Росії. Незавершена буржуазна реформа 1848 р. в Австрії та буржуазно-кріпосницький характер реформи 1861р. в Росії дійсно зводили розвиток капіталізму на аграрний шлях, тобто на шлях повільного відмирання залишків напівкріпосницьких форм експлуатації, а це уповільнювало зростання промислового пролетаріату.

Аграрним проблемам присвячені наукові праці, написані в різні роки: «Галицька індемнізація» (1882 р.), «Земельна власність в Галичині» (1887 р.), «Галицький мужик» (1897 р.), «Панщина та її скасування в 1848 році в Галичині» (1898 р.), «Знесення панщини в Галичині» (1898 р.). Лейтмотивом всіх цих наукових доробок було те, що аграрна реформа була проведена в інтересах поміщиків, а багатомільйонне селянство краю було пограбоване позбавленням значної ча-

стини своїх земель, лісів і пасовищ, закабалене системою викупних платежів і податків.

Досліджуючи аграрні відносини в Галичині в пореформений період І.Франко звертав увагу на великі залишки феодально-кріпосницьких відносин в сільському господарстві, і обґрунтовував їх половинчатим антиселянським характером реформи і одночасним проникненням товарно-грошових відносин у феодальне село. Франко писав, що реформа була найбезсовіснішим грабежем селян, супроводилася насильством і наругою над ними. Аналізуючи складні аграрні протиріччя в Галичині, Франко аргументовано розкривав глибокі корені їх. Добре розуміючи антиселянський характер реформи царського уряду про скасування кріпосництва, Франко показував приреченість галицького селянства на пригноблення й ще жорсткішу експлуатацію, зубожіння й вимирання його в умовах капіталізму.

В творчому доробку вченого чинне місце займає аналіз розвитку капіталізму в сільському господарстві Галичини «Як і на полі промислу, - писав він, - і тут, у землеробстві, капітал підкоряє працю щораз більше, бо дрібні господарства поступово зникають з обрїю та зливаються з великими, які виробляють землеробську продукцію у великих масштабах при допомозі машин тощо, в своїй виробі призначують не на власні потреби, і не для найближчих сусідів, а для вивозу, для світової торгівлі» [44, 1, 471]. Суть капіталістичної еволюції в сільському господарстві Галичини Франко бачив у всезростаючому процесі мобілізації земельної власності. «Земельна власність в Галичині», - писав Франко, - переходить тепер дуже тяжку, можна сказати навіть фатальну фазу розвою... Під впливом, з одного боку, наших законів..., що признають землю необмеженою власністю одиниць із правом уживання й надуживання..., а, з другого боку, під впливом західноєвропейського капіталістичного розвою, що щораз могутнішою хвилею напірає на наш край, ся власність щораз швидше починає впливати в вир спекуляції..., починає щораз швидше переминяти властителів, робиться щораз менше джерелом добробуту місцевих жильців, а щораз більше предметом визиску та спекуляції для чужинців» [44, 1, 571].

Використовуючи достовірні статистичні дані І. Франко прийшов до висновку, що

впродовж XIX ст. число фабулярних власників зменшилося в 4 рази, а кількість землі в руках одного власника зростає в 3,5 рази, тоді як за цей же час кількість селянських господарств зростає у 2,75 рази, а середня величина господарств зменшилася з 14 до 5,25 морга [44, 2, 212]. Тобто проходив процес зростання капіталістичної земельної власності і суттєве дроблення і розпад селянської приватної власності.

Для підтвердження важкого становища галицького селянства І. Франко постійно використовував матеріали статистики, організовував публікацію записів сільських кореспондентів про історичні факти, що мали місце в селах Галичини. Найважливіші його роботи із статистики “Статистика яко метода і яко наука” [44, 1, 248–254], “Злидні Галичини в цифрах” [44, 2, 11–35], “Галицькі русини. План статті” [44, 1, 293–294], “Потреби аграрної статистики” [44, 2, 618–620]. В останній – вчений-економіст показав обмеженість і антинауковий характер урядової аграрної соціально-економічної статистики в Австро-Угорщині, пропонував провести подвірний перепис з метою одержання даних про соціально-економічне становище селянства.

І. Франко добре знав земельну статистику не тільки в Галичині та Україні, а й інших країнах Європи (зокрема – в Австро-Угорщині і Росії). Його знання статистики було таким глибоким, що давало йому право вступати у полеміку з відомими вченими-статистиками, рецензувати фахові видання, застосовувати статистичні методи для аналізу багатьох економічних процесів.

Значне місце в економічній спадщині І. Франка займали проблеми демографічних та етнодемографічних процесів, які відбувалися не тільки в Австро-Угорщині, до складу якої входила Галичина, а й у всій Європі. Вчений планував написати спеціальну комплексну наукову роботу про українське населення Галичини, проаналізувати в ній динаміку його чисельності, природний рух, соціальний, професійний, статево-віковий стан, освітній та культурний рівень. В плані статті “Галицькі русини” [44, 1, 293–294], відмічені джерела демографічної та етнічної статистики Галичини ХУІІІ–ХІХ століття. Дослідник проводив копітку роботи по виробленню методики визначення дійсної чисельності українського населення галицько-

го краю, так як австрійська статистика не реєструвала національність жителів, а в урядовій анкеті замість запитання “національність” ставила запитання “товариська мова та віросповідання” [44.1, 543-544].

В своїх демографічних дослідженнях Іван Франко багато уваги приділяв аналізу причин надзвичайно високої смертності населення Галичини в другій половині XIX століття, еміграції галичан. На основі глибокого аналізу цих процесів вчений доказав, що вони були викликані як зовнішніми, так і внутрішніми економічними причинами, а саме – змінами аграрних відносин не тільки в Галичині, а й багатьох країнах світу [44, 1, 483-486, 649-658].

Міграційним процесам присвячені, понад 20 наукових досліджень і статей, зокрема “Еміграція українського населення” [44, 2, 322–333], “Еміграція галицьких селян” [44, 2, 343–349], “Еміграція і брехня” [44, 2, 332–333], “Про еміграційний рух” [44, 2, 341–342] та інші. Досліджуючи становлення капіталізму на селі, І. Франко звертав увагу на зростання пролетаріату, проблеми зайнятості та формування його резервної армії. Так як розвиток міських промислів фабричного виробництва в Галичині відбувався дуже повільно, значна частина трудового люду не могла знайти заробітку за місцем проживання, що й було однією з основних причин еміграційних процесів

Починаючи з 80-х років XIX ст. еміграція галичан стала масовим явищем економічного життя краю. В 1881 – 1900 роках з Галичини виїхало 30% населення, в 1901 – 1910 – 41%, а в 1911 – 1913 роках вже 45%. Всього за 1890-1913 рр. з Галичини і Буковини до країн Америки емігрувало 700 – 800 тис. українців, зокрема в США – 356 тис., в Канаду – 146 тис., в країни Латинської Америки – 48,5 тис. чоловік. За своїм складом міграція була селянською і охопила передусім найбільшні верстви населення.

Аналізуючи причини масової еміграції галичан Франко відмічав, що “Галичина – це край недоборів, тобто дефіцитів, і не тільки дефіциту крайового бюджетного та фінансового, а й хронічного браку продуктів харчування, від чого терпить і калічіє більшість галицької людності” [44, 2, 345].

Важливе місце в економічній спадщині Франка займають проблеми фінансово-бан-

ківської та податкової систем краю. В останній третині XIX ст. вони стали актуальними не тільки для Галичини, а й для всієї Європи. Вчений – економіст мав змогу вивчати об'єктивні процеси розвитку товарно-грошових відносин, кредитно-банківську діяльність і належно оцінювати їх соціально-економічні наслідки. Аналізуючи бюджет Австро-Угорщини та Галичини, Франко робив глибокі наукові розрахунки структури доходів та видатків монархії та свого краю. Доходи краю становили лише 9,6 % від доходів держави, тоді коли Галичина становила 25% території Австро-Угорщини [44, 1, 256].

Вивчаючи видаткову частину бюджету, І. Франко провів її постатейний аналіз і дійшов висновку, що найбільшими є витрати непродуктивні. “Під непродуктивними видатками, – писав він в статті, “П'ять літ нашої господарки крайової” – розуміємо такі видатки, котрі ані посередньо, ані безпосередньо не причиняються до піднесення чи то економічного, чи то культурного стану краю... До таких видатків ми мусимо зачислити всі видатки, адміністраційні, проценти від позичок, всякі інші видатки, котрі не повертаються на потреби економічні, наукові, санітарні і просвітні” [44, 1, 222].

Франко-економіст в свої творах неодноразово звертався до банківської тематики. Так, в статті “Банк крайовий” [44, 1, 163–180], написаній в 1883 р. автор проаналізував роль банку у вирішенні проблем галицького селянства і теоретично довів, що банки не допомагали розвитку малих селянських господарств, а сприяли зростанню капіталів великих землевласників. В своїх художніх творах та наукових публікаціях письменник часто піднімав проблеми, які стосувалися лихварства та лихварського характеру діяльності галицьких банків, які надавали позики під великі проценти і цим самим сприяли ще більшому закабаленню простих людей.

Майже в кожній статті, де розглядалися проблеми банків, Великий Каменяр робив важливий висновок про необхідність навча-

тися банківської справи в інших державах.

IV. Висновки. “Кожна доба історична – се дерево, – писав Франко. – Корінням воно стоїть глибоко в минувших часах, а його крайні парості врастають також далеко в будуще” [45, 134]. Глибокі знання історії господарства свого народу та інших держав допомагали вченому краще зрозуміти соціально-економічні процеси, що відбувалися на рубежі XIX – XX ст. і зробити наукові прогнози для майбутніх поколінь.

Наша сучасна держава бере з минулого історичний досвід, ідейні здобутки, народну мудрість, які обґрунтували прогресивні представники національної еліти – Грушевський, Драгоманов, Шевченко, Леся Українка та ін. Серед них на одному з найвищих щаблів стоїть постать І. Франка. Великий Каменяр акумулював в собі досягнення науки, суспільно-історичного досвіду та титанічної творчої праці.

У своїх доробках, думках і титанічній праці його вела найголовніша ідея – вивести свій народ з “льоуху” на світлу дорогу соціальної і національної свободи.

Наукові праці Івана Франка, особливо з прикладної економіки дають багато важливих конкретних рекомендацій щодо трансформації нашого сучасного суспільного виробництва і вирішення багатьох актуальних народногосподарських проблем розбудови української державності.

1. Франко І. Зібрання творів у 50 т. –Т.44, кн. 1, 2.–Т. 45. кн. 1, 2.

2. Злупко С.І. Іван Франко – економіст. –Львів, МП “Слава”, 1992.

3. Возняк С.М. У пошуках суспільного ідеалу (Іван Франко і соціалізм).–Івано-Франківськ, 2006.

In the article the deposit of the prominent Ukrainian thinker, man of encyclopedic gift, writer and publicist, philosopher and economist is examined – Ivan Franca at development of domestic science, forming of his economic world view on the basis of study of economic theory and processes socio-economic and political, and which took place in Galichini at the end of beginning of XX age.